

Den flygande holländaren och Brünnhilde i *Nibelungens ring*.

Anders Jarlert, slutligen, diskuterar hur Wagners sista sceniska musikverk *Parsifal* ömsom betraktats som ett verk lämpligt för kyrkorummet och ömsom som ett verk som inte bör framföras i kyrkor. Wagner verkar inte ha strävat efter att *Parsifal* skulle uppföras i kyrkor – han ansåg att verket stod för en slags ”konstreligion”. Han var även tydlig med att verket inte skall spelas i lokaler där även operetter framföres. Jarlert beskriver utifrån ett framförande av merparten av *Parsifal* i Lunds domkyrka våren 1933 hur man fortfarande då vändades just med förhållandet mellan stycket och lokalen. Jarlerts egen slutsats är att ”liksom teatern inte blir någon kyrka för att *Parsifal* spelas där blir inte heller kyrkan en teater” [...] ”Kyrkorummet kan alltså användas till mer än det är avsett för – men inte på bekostnad av det som rummet är avsett för”. Till min stora men högst privata förtjusning upptäcker jag på antologins sista sida att jag uppenbarligen själv bidragit till ytterligare en av Jarlerts musikaliska upplevelser i kyrkorummet, utöver den i Andreas Halléns *Juloratorium*, i min ytterst marginella insats som korist i Menottis julopera *Amahl and the Night Visitors* i Christinæ kyrka i Göteborg.

Göteborgs universitet

STAFFAN ALBINSSON

Peter Englund, 1914: *Stridens skönhet och sorg: Första världskrigets inledande år i 68 korta kapitel* (Atlantis: Stockholm 2014). 292 s.

Peter Englund, 1915: *Stridens skönhet och sorg: Första världskrigets andra år i 108 korta kapitel* (Atlantis: Stockholm 2015). 401 s.

2008 utkom Peter Englunds *Stridens skönhet och sorg: Första världskriget i 212 korta kapitel*. Och nu är en omfattande fembandsversion på väg, ett band för varje krigsår, varav de två första redan utkommit. Persongalleriet har utvidgats till ett fyrtiotal och skildringen av hur första världskriget uppfattades på gräsrotsnivå blir därmed bredare. Samtidigt styr kronologin. Vi får följa enskilda personers livsöden parallellt över tidsaxeln. Dramaturgin är som hämtad från tv-serier med flera olika berättelser jämlöpande i tidsflödet.

Englund framstår som en ovanligt berättarskicklig historiker och förmår levandegöra krigets verklighet, dess vardag och brutalitet. Det mesta har redan sagts om *Stridens skönhet och sorg*. Superlativen staplas på hög i recension efter recension, hemma såväl som utomlands. Och det är bara att instämma i hyllningskören. I en historievetenskaplig kontext som *Historisk tidskrift* kan det emellertid vara en poäng att även uppmärksamma teoretiska och metodiska aspekter, historiesyn och kunskapssyn, som ytterst sällan får plats i

dagstidningarnas kulturspalter. Sådana aspekter kan förstås betraktas som överkurs när det gäller populär historieskrivning, men eftersom Englund framgångsrikt har skapat lite av sin egen genre är det likväl intressant att syna byggstenarna.

Av förordet till första bandet framgår att det inte är en bok om "vad det var", det vill säga om orsaker, förlopp, slut och följder – "utan fastmer en bok om *hur* det var". Englund kallar framställningen ett slags "antihistoria" eftersom kriget bryts ned i dess minsta beståndsdel: "den enskilda människan och hennes upplevelser". I fokus står det all dagliga som inte alltid får utrymme i traditionella historieböcker. Det finns ingen övergripande och sammanhållande berättelse utan i stället ett nätverk av biografier. Ambitionen är att ge en mångsidig bild av kriget utifrån individuella erfarenheter. Enskilda människoöden utgör därmed berättelsens nav.

Greppet fungerar utmärkt. Genom att punktmarkera ett antal personer synliggörs mänskliga dimensioner som ger en existentiell förståelse. De olika scenerna bildar en mosaik av samtida stämningar, känslor och tankar. I de enskilda livsödena bor starka berättelser och insikten om krigets villkor vidgas. Inomvetenskapligt aktualiseras emellertid frågan på vilket sätt Englund konstruerar och tillrättalägger. Själv diskuterar han inte tolkningsmallar och urvalsprinciper. Sorteringsmaskinen verkar i det tysta men bestämmer likväl axplocket i källmaterialet. På ett övergripande plan handlar historieskrivning om att skapa helhet i något som annars riskera att drunkna i detaljer. Men det är också intressant på vilket sätt helheten pusslas ihop.

Givetvis har Englund en förförståelse precis som alla andra, vilket inte minst blir tydligt eftersom han leder oss in i en tid när facit ännu inte var skrivet. Brev och dagböckerna är oftast komponerade i ett förflutet nu och fungerar som primärkällor. Det tog, som han också påpekar, lång tid för många att inse vidden av katastrofen. En del såg den aldrig. Däremot vet Englund, liksom läsarna, att första världskriget blev en tragedi, vilket förstås påverkar gestaltningen. Blicken i backspegeln styrs av den egna tidens normer och värderingar. Dåtid och nutid är som kommunicerande kärl. Hans berättelse om första världskriget tar förstås också form i nuet, vilket i sin tur påverkar rastret genom vilket källmaterialet filtreras. Nuets måttstock avgör och är väsentlig för en historiker att väga in. Men en mer detaljerad diskussion av problematiken hade sannolikt betytt stilbrott.

Syftet med historievetenskap och historieskrivning är att på det ena eller andra sättet komma åt verklighetens komplexitet och mångfacetterade struktur. Sedan kan det förstås diskuteras från vilket håll att det är mest fruktbart att öppna upp för det förflutna. Är det ovanifrån, underifrån eller rent av från sidan?

Krig har oftast beskrivits ovanifrån. Det är, som Englund noterar, generella aspekter som uppmärksammas. Genom att välja underifrånperspektivet rör han sig därmed bitvis på obanade stigar i en mikrohistoria. Fördelarna med berättargreppet är uppenbara och gör det möjligt att följa det stora kriget på golvet vare sig det handlar om nationell eufori, entusiasm, skepticism, smärta eller lidande. Samtidigt fyller de individorienterade och autentiska berättelserna sannolikt ett existentiellt behov hos läsaren. Människors öde i krigets mitt eller utkant fånglar.

Det finns emellertid sällan entydiga svar på vad vi lär av underifrånperspektiv. Med det alldagliga i fokus finns alltid en risk för att skildringen blir banal, även om känslor och tankar i samband med krig sällan är triviala. Väsentligheter går förlorade i detaljer och det privata blir för privat. Ibland känns Englunds mikrohistoria därför likgiltig och repetitiv. Andra gånger ger livsöden från skilda sociala och geografiska miljöer en mångfacetterad bild som öppnar tankebanor och vidgar vyer.

Till synes är det inte Englunds ambition att konkludera, det vill säga att lyfta fram trender och inringa övergripande mönster. En syntetiserande avslutning på de fem banden, om än tentativ och prövande, skulle emellertid kunna visa på underifrånperspektivets relevans och synliggöra mer allmängiltiga aspekter på krigets vardag.

För en historiker aktualiserar läsningen reflexmässigt frågorna: Hur har Englund lyckats att få ihop så eleganta, medryckande och sammanhängande berättelser? Hur bär han sig åt? Går han inte vilse i gränslandet mellan fakta och fiktion? Spontant är det närliggande att misstänka fikcionalisering i det lilla. Lägg till att tankar och känslor är svåra att komma åt med traditionellt källmaterial. Men Englund arbetar med annat material och i andra bandets inledning betonas att intet har lagts till även om skildringarna ibland är närgående. Källorna är enligt honom tillräckligt rika: "Detta är historia, inte fiktion."

Att Englund inte redovisar sitt arbetssätt beror sannolikt på genremässigt och berättarteknisk hänsyn. Han värnar den raka berättelsen och skyr sannolikt byggnadsställningar som eventuellt skymmer sikten. Men det är knappast heller förvånande att historikerns nyfikenhet väcks. Vad finns under den eleganta ytans sceneri? Förvisso kräver läsningen ingen bruksanvisning. Likväl vore det spännande om Englund själv, varför inte i *Historisk tidskrift*, reflekterar kring metod, arbetssätt och urvalsprocess. Det saknas dessutom i allmänhet en principiell diskussion om premisser för seriös populär historieskrivning. En sådan behövs eftersom det förekommer en del fiffel och båg i branschen. För övrigt finns det alltid intresse för hur man rent tekniskt skruvar samman effektiva och medryckande berättelser.

Det är förstås ett oerhört ambitiöst och imponerande projekt Englund har

gett sig i kast med. Dessutom ger han röst åt några av historiens anonyma som vanligtvis finns i synfältets utkanter. Kort sagt lysande historieskrivning. Men det vore likväl angeläget med en överkurs där Englund diskuterar hur redskapen i hans historiska verkstad används.

Lunds universitet

KIM SALOMON

Klas-Göran Karlsson, *Urkatastrofen: Första världskrigets plats i den moderna historien* (Stockholm: Atlantis 2014). 299 s.

I den flodvåg av böcker om första världskriget som välldes fram minnesåret 2014 uppehöll sig flertalet vid frågan om krigets orsaker och förlopp. Ett annorlunda perspektiv anlägger nu lundahistorikern Klas-Göran Karlsson i *Urkatastrofen: Första världskrigets plats i den moderna historien*. Ambitionen är att utreda krigets långsiktiga verkningshistoria, dess effekter på eftervärldens politiska historia. Huvudtesen är att första världskriget, snarare än det andra, lade grunden för vår tid. Med undantag för två delkapitel om krigets emancipatoriska effekter – bland annat social ingenjörskonst, kvinnlig rösträtt och medicinska genombrott – ligger tyngdpunkten på de destruktiva konsekvenserna. Med första världskriget föddes det totala kriget och i dess förlängning totalitära diktaturer och folkmord. Enligt Karlsson kan nutida konflikthärddar på Irland och Balkan, i Mellanöstern, Rwanda och Kaukasus alla ledas tillbaka till denna urkastrof.

Trots fokuseringen på krigets följder bjuder Karlsson också på intressanta diskussioner om dess bakgrund och förlopp. Inte minst värdefull är resumén över tidigare forskning. Särskild vikt läggs vid Fritz Fischers *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18* från 1961, en väldokumenterad uppgörelse med den dittills förhärskande kålsuparteorin, enligt vilken stormakterna liksom av en slump snubblade in i kriget. Alla var enligt detta synsätt medskyldiga till krigsutbrottet, en tes som fått en renässans i Cambridgehistorikern Christopher Clarkes bästsäljande *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* från 2012. Fischer däremot hävdade Tysklands ensamskuld och framhöll de bägge världskrigens förbindelser med varandra, kontinuiteten mellan det wilhelminska kejsardömet och Hitlertysklands utrikespolitik. Hitler var lika litet som första världskriget ett olycksfall i arbetet, för att travestera titeln på en av Fischers böcker. Karlsson lyfter med rätta fram Fischers forskningsinsats och han gör den rättvisa. Detta till skillnad från Clarke, som inte bevärdigar honom med mer än ett par meningar.